

УДК:657:332.64

Марчук У.О.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та
оподаткування в галузях економіки
Вінницького національного аграрного університету***ОЦІНКА ЗЕМЛІ У МІЖНАРОДНІЙ ОБЛІКОВІЙ СИСТЕМІ**

У статті розглядаються особливості оцінки землі у високорозвинених державах, зокрема в Німеччині, Великобританії, Канаді, Іспанії, Швейцарії, Казахстані, Франції та інших країнах, а також їх місце в обліковій системі. Визначено, що на показники оцінки вартості землі впливають фізичні, соціальні, економічні та політичні фактори. Досліджено міжнародний досвід оцінки земельних ресурсів, приділено увагу європейським стандартам оцінки. Відзначено, що на сучасному етапі для формування методики оцінки земельних ресурсів у бухгалтерському обліку важливе значення має міжнародний досвід.

Ключові слова: облік, міжнародні облікові системи, оцінка, методика, земельні ділянки, землі сільськогосподарського призначення.

Марчук У.А. ОЦЕНКА ЗЕМЛИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ УЧЕТНОЙ СИСТЕМЕ

В статье рассматриваются особенности оценки земли в высокоразвитых государствах, в частности в Германии, Великобритании, Канаде, Испании, Швейцарии, Казахстане, Франции и других странах, а также их место в учетной системе. Отмечено, что на показатели оценки стоимости земли влияют физические, социальные, экономические и политические факторы. Исследован международный опыт оценки земельных ресурсов, уделено внимание европейским стандартам оценки. Отмечено, что на современном этапе для формирования методики оценки земельных ресурсов в бухгалтерском учете важное значение имеет международный опыт.

Ключевые слова: учет, международные учетные системы, оценка, методика, земельные участки, земли сельскохозяйственного назначения.

Marchuk U.A. ASSESSMENT OF THE LAND IN THE INTERNATIONAL ACCOUNTING SYSTEM

The article deals with the features of land valuation in developed countries, particularly in Germany, UK, Canada, Spain, Switzerland, Kazakhstan, France and other countries, as well as their place in the accounting system. It was determined that the performance assessment of land value impact physical, social, economic and political factors. Exploring the international experience in evaluating land resources paid attention to European standards of evaluation. It is noted that at the present stage to form a methodology for assessing land resources accounting important to international experience.

Keywords: accounting, international accounting systems, evaluation methods, land, agricultural land.

Постановка проблеми. Сьогодні як на світовому, так і на європейському рівні відсутні єдині підходи до методики оцінки земельних ділянок. Вивчення сучасного світового досвіду оцінки земельних ресурсів показує, що практично у всіх розвинених країнах світу вона є завданням державного масштабу.

Перед системою бухгалтерського обліку постає завдання адекватного відображення в обліку земель, переданих у приватну власність, та прав користування ними. Хоча в кожній країні інформаційна ефективність системи бухгалтерського обліку забезпечується по-різному, однак важливо розкрити основні етапи та шляхи оцінки землі та ведення бухгалтерського обліку [10, с. 61].

Саме виходячи з розуміння необхідності впровадження єдиного підходу до оціночної діяльності, у 1981 році було створено Міжнародний комітет зі стандартів оцінки нерухомості (МКСОН), головними завданнями якого є формулювання і публікація в суспільних інтересах стандартів і практичних рекомендацій щодо оцінки майна для використання у фінансовій звітності та здійснення діяльності з метою поширення цих матеріалів у світовому масштабі. Міжнародні стандарти оцінки були визнані міжнародною спільнотою, про що свідчить внесення у травні 1985 року МКСОН до реєстру Економічної та соціальної ради ООН [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки земельних ресурсів присвячені роботи багатьох учених, сфера наукових інтересів яких охоплює завдання обґрунтування вибору виду вартості земель. Останні наукові публікації у цій сфері належать В.М. Акіншевій, Н.М. Бавровській, С.І. Большакову, Р. Весселі, С.Н. Волкову,

Ю.Ф. Дехтяренко, Д.С. Добряк, О.І. Драпиковському, Дж.К. Еккерт, О.П. Канап, О.М. Карасику, О.Г. Кудіновій, М.Г. Лихогруду, А.Г. Мартин, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палесі, А.П. Ромм, А. Сміт, М.Г. Ступеню, Г.Б. Третьяковій, Г. Харісон та багатьом іншим. Проблема організації обліку земельних ресурсів присвячували свої праці провідні економісти, такі як М.Я. Дем'яненко, В.А. Дерій, В.М. Жук, П.Т. Саблук, Л.А. Суліменко, О.Ф. Ярмолюк та інші.

У межах зазначеної проблеми відзначимо, що у світі накопичено багатий досвід із методики оцінки земель сільськогосподарського призначення. У цих методиках обов'язково присутній облік природних особливостей та економічних умов обробітку культур на конкретних земельних ділянках для встановлення рентного складника у використанні землі як засобу сільськогосподарського виробництва.

Мета статті – визначити особливості оцінки землі у високорозвинених державах.

Виклад основного матеріалу. Заплановане запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення визначає комплекс проблем щодо методики оцінки, документування, інвентаризації та організації бухгалтерського обліку цієї категорії земель, операцій з ними та відображення ринкової вартості земельних ресурсів у системі бухгалтерського обліку, а також методології здійснення їх переоцінки [10, с. 95]. Проведені вітчизняними та зарубіжними вченими дослідження в галузі земельних відносин встановили певний набір факторів, які впливають на показники оцінки вартості землі. Залежно від мети та методів проведення оцінки земель до них належать:

– фізичні: а) природні – землі, клімат, ресурси, територія, ґрунт; б) створені працею природні поліпшення – будівлі, споруди, дороги, комунальні об'єкти, об'єкти меліорації, протиерозійні споруди;

– соціальні: чисельність населення, стиль і рівень життя, освітній рівень, розмір сімей та ін.;

– економічні: рівень доходів, зайнятості, кредитна політика і наявність кредитних ресурсів, рівень банківських відсотків, розмір кредитної плати, ціни;

– політичні (адміністративні): зонування, будівельні норми і правила, комунальні послуги, безпека, податкова політика, охорона навколишнього середовища та ін.

Зазначені чинники діють у взаємозв'язку і відображають місце розташування.

Вітчизняна практика і міжнародний досвід мають велике значення для формування методики оцінки земельних ресурсів у бухгалтерському обліку на сучасному етапі. Щоб відобразити в обліку земельну ділянку, необхідно провести відповідну оцінку, за якою вона буде числитись на балансі [10, с. 107–108].

Земельні ресурси у світі групуються за різними ознаками, тому насамперед потрібно розглянути досвід оцінки земель сільськогосподарського призначення, адже саме вони використовуються для виробництва майже всієї необхідної продукції та товарів, що забезпечують основу людського існування.

Варто зазначити, що у західних країнах землю, що була придбана на ринку землі, оцінюють за собівартістю, в яку включають договірну ціну, оплату за послуги адвокатам та брокерам, вартість будівель та споруд, що знаходяться на придбаній землі, та інші витрати [4, с. 15].

Для проведення оцінки об'єктів нерухомості необхідно керуватися певними правилами, відображеними в Міжнародних стандартах оцінки. Міжнародні стандарти оцінки (МСО) були розроблені Міжнародним комітетом зі стандартів оцінки (МКСО), який був створений у 1981 році та об'єднує професійні організації оцінювачів понад 50 країн світу (Чехія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Іспанія, Канада, США та інші) [11, с. 81].

Згідно з міжнародним правом земельні ділянки входять у категорію об'єктів цивільних праввідносин. Бухгалтерський облік земельних ділянок та прав користування ними регулюють такі міжнародні стандарти, як:

- МСБО 16 «Основні засоби»;
- МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість»;
- МСБО 2 «Запаси»;
- МСБО 17 «Оренда»;
- МСБО 38 «Нематеріальні активи» [10, с. 75].

Найцікавішим і найціннішим для України є досвід таких високорозвинених держав, як Німеччина, Великобританія, Канада, Іспанія, Швейцарія, Казахстан, Франція та інші.

У Великобританії застосовуються два методи оцінки: на основі потенційної і на основі фактичної продуктивності ґрунтів. Під час оцінки землі за першим методом (агрокліматична оцінка або фізична класифікація земель) увага звертається на причини, що впливають на родючість, такі як клімат, географічне положення, рельєф місцевості, глибина і склад ґрунту, потужність гумусового горизонту та ін. Тобто основним показником є механічний склад ґрунту [3].

Існує п'ять класів земель різного ступеня продуктивності. Основним критерієм віднесення земель до того чи іншого класу є відмінності у кліматичних умовах, якості ґрунтів, місцезнаходження і рельєф. Після оцінки земель за природними факторами здійснюється економічна оцінка (або економічна класифікація) в межах виділених на першому етапі класів земель, яка базується на показнику стандартної чистої продукції. Вартість земельних ділянок розраховується шляхом капіталізації вартісної величини чистої продукції.

Крім того, у Великобританії існує спосіб оцінки за врожайністю сільськогосподарських культур. Враховується, що оцінка землі однієї культури може не відповідати відносній оцінці землі інших культур. Така невідповідність може бути скоригована шляхом порівняння врожаїв. Оцінка земель у Великобританії проводиться кожні 5 років, що дає змогу переводити землі до більш високого класу у разі усунення обмежувальних чинників за допомогою використання досягнень сільськогосподарської науки та техніки [15].

У Німеччині також велику увагу приділяють оцінці земель сільськогосподарського призначення. З 1965 року оцінка земель сільськогосподарських підприємств у Німеччині також ділиться на два етапи, такі як агрокліматична та економічна оцінка, на основі яких визначається так звана «виробнича можливість» земельних ділянок. Для цього використовуються відносні оцінки земельних ділянок. Оцінки в балах відображають відносну родючість ділянки щодо «еталонної» ділянки, тобто ділянки з оцінкою 100 балів. Потім отримані бали земельної ділянки уточнюються відповідно до економічних і організаційно-виробничих чинників, таких як розташування щодо транспортних комунікацій і ринків збуту, рівень цін і заробітної плати тощо. Вартість земельної ділянки сільськогосподарського призначення виражається в капіталізації об'єктивного чистого доходу.

За результатами оцінки землі сільськогосподарського призначення в Німеччині поділяються на сім основних груп (перша – кращі землі; друга – дуже добрі землі, придатні для вирощування усіх вимогливих культур; третя – добрі землі, придатні для вирощування цукрових буряків і пшениці; четверта – землі середньої якості, місцями придатні для вирощування пшениці, але переважно – для жита, вівса, кормових буряків; п'ята – землі задовільної якості, придатні для вирощування жита, вівса, кормових буряків, картоплі; шоста – погані землі, придатні для жита і картоплі; сьома – найгірші землі, придатні для жита і люпину).

У Німеччині основою для оцінки вартості землі є оцінка реальної вартості ділянки. Вона передбачає декілька етапів, таких як:

- 1) визначення якості землі (ґрунтів) – відбувається на основі коефіцієнтів для різних видів ґрунтів, для різних видів використання землі (луки, рілля); вводиться поправка на ступінь використання землі (1 – оптимальне, 7 – занедбане);
- 2) оцінка родючості землі – визначається також на основі коефіцієнтів, розрахованих на 1 га землі;
- 3) врахування таких параметрів, як місце розташування ділянки, віддаленість від основних магистралей, регіональний рівень цін, заробітної плати;
- 4) розрахування середнього для господарств коефіцієнта, який є офіційним показником для податкових платежів та інших операцій [13].

Як і в більшості країн Європи, в Угорщині, Румунії, Чехії, Словаччині оцінка земель розпочинається з дослідження ґрунту – бонітування. В основу бонітування покладені чинники, що мають постійний характер, такі як ґрунт, клімат, рельєф. Земельно-оцінні роботи спрямовані на вивчення різних власти-

востей природного середовища і їх впливу на продуктивність сільськогосподарських земель. Ґрунти також оцінюються за 100-бальною системою, що характеризує природну родючість. Ці бали використовуються для визначення економічної оцінки землі, тобто придатності для вирощування окремих сільськогосподарських культур. Після проведення цих робіт здійснюється районування земельного фонду, в результаті якого сільськогосподарські землі з однаковими кліматичними і ґрунтовими умовами згруповані у виробничі типи і підтипи з приблизно однаковими умовами для вирощування окремих сільськогосподарських культур, що об'єднуються у зони придатності.

У Канаді оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення, як і у Великобританії та Німеччині, передбачає два етапи [1].

Спочатку здійснюється так звана агрокліматична оцінка, де враховуються такі чинники, як клас придатності земель для сільськогосподарського використання відповідно до класифікації, прийнятої під час інвентаризації земель, характер та інтенсивність використання землі у фермерському господарстві, місцезнаходження земель у межах муніципалітету, спеціального району, меліоративного округу сільськогосподарського земельного резерву. Необхідно відзначити, що специфіка оцінки така, що всі вказані вище відомості відображаються на уніфікованих польових картках, а потім на підставі вказаних у цих картках даних проводиться розрахунок вартості земельної ділянки сільськогосподарського призначення на базі капіталізованого доходу, отриманого з ділянки [13].

Оцінкою земель у Канаді займається Служба інвентаризації, яка забезпечує вивчення земель за єдиною для всієї країни програмою, головна мета якої – надання у розпорядження органів влади точних і повних даних про продуктивність земельних ресурсів країни. Економічна оцінка земель у Канаді проводиться за врожайністю сільськогосподарських культур. Економічна оцінка земель у вартісному виразі не проводиться.

В Іспанії оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення поділена на три етапи. Спочатку на рівні регіону проводиться визначення списку вирощуваних культур і оцінка різних класифікацій згідно з можливою інтенсивністю виробництва кожної культури в цьому регіоні.

На другому етапі розроблена раніше шкала оцінки вирощуваних культур та інтенсивності виробництва доводиться до рівня муніципалітету з огляду на його специфічні природні і ґрунтові умови. Третій етап відповідає індивідуальній оцінці земельних ділянок. Отримання вартості ґрунтується на капіталізації доходу, що отримується із земельної ділянки, за ставкою 3% прибутковості вирощуваних культур. Розрахунок прибутковості видів культур проводиться таким чином: від доходу, отриманого від продукції, віднімаються витрати на виробництво цього виду продукції [7].

У Швеції для оцінки сільськогосподарських земель застосовують такий алгоритм: несільськогосподарські землі оцінюють за ринковою вартістю (методом порівняння продажів), сільськогосподарські – за капіталізованим чистим прибутком (методом земельної ренти), чому передує агрокліматична оцінка [12].

У Казахстані вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення визначається шляхом капіталізації рентного доходу, виходячи з вартості валової продукції з 1 га (оціночна продуктивність);

витрат виробництва на 1 га; розрахункового рентного доходу з 1 га; ставки капіталізації [9].

У Білорусії оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення базується на основі бонітування ґрунтів, що визначає відносну придатність для обробітку сільськогосподарських культур, і технологічних властивостей землі як засобу виробництва з розрахунком (щодо середніх і гірших умов країни) нормативного чистого доходу, що отримується з одного гектара, який капіталізується. Таким чином, оцінка земель сільськогосподарського призначення проводиться за два етапи (перший – агрокліматична оцінка, другий – економічна оцінка) [18].

Найбільш досконалим процес оцінки земель сільськогосподарського призначення є у Франції. Досконалість і ефективність здійснення оцінки французьких земель забезпечується завдяки земельному кадастру, що являє собою структурну систему обліку кількості та якості земель з метою оподаткування. Вартість землі оцінюється з погляду продуктивності сільськогосподарського використання, визначається за врожайністю сільськогосподарських культур з урахуванням затрат. Середньорічний чистий дохід обраховують за останні 15 років, за винятком двох найбільш урожайних і двох найменш урожайних.

Завершальним етапом оцінки окремих земельних ділянок є їх розподіл за класами, інформація про які розміщується у спеціальних таблицях – кадастрових матрицях. Останніми роками у Франції землі класифікуються на геоморфологічній основі, яка ґрунтується на інвентаризації земель у великому масштабі з виділенням територій, придатних для вирощування різних сільськогосподарських культур [5, с. 80].

У Франції земельні ділянки обліковують на рахунку другого порядку 211 «Земельні ділянки (незабудовані, забудовані, родовища корисних копалин)», який включено до рахунку першого порядку 21 «Матеріальні основні засоби» [4]. В англо-американській системі US GAAP [8] серед довгострокових активів виділено рахунок 1610 «Земля», у відповідності до якого кожне підприємство самостійно розробляє потрібну номенклатуру рахунків.

Міжнародні стандарти фінансової звітності не розкривають особливостей обліку земель окремих категорій. Зокрема, МСБО 16 «Основні засоби» і МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість» не містять окремих підходів до бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення, а пропонують ті ж підходи, що й до інших складників активів підприємства. МСФЗ не враховують особливостей обліку сільськогосподарських земель як окремого виду специфічних активів аграрних формувань [10, с. 93–94].

За даними Українського клубу аграрного бізнесу [16] видно, що ціна на землю в Україні істотно нижча, ніж у західноєвропейських країнах та у світі загалом. Найвищі ціни зафіксовані в Мальті та Нідерландах – \$60 тис. за гектар. У більшості західноєвропейських країн ціни коливаються від \$15 тис. до \$30 тис. за гектар, а в Східній Європі – від \$1 тис. до \$5 тис. за гектар [15] (рис. 1).

Ціни мають схильність до зростання, а найвищими темпами зростання відзначились землі у Латвії, Румунії та Литві, вартість яких збільшилась на 71%, 62% і 47% відповідно як наслідок їх входження у 2000–2009 рр. до ЄС.

Щодо оренди варто відзначити (рис. 2), що найвищий розмір орендної плати зафіксований у Данії, Ірландії та Нідерландах – понад \$600 за гектар щорічно, а найнижчий – у Литві та Словаччині (\$54 і \$26 за гектар відповідно). У більшості інших країн

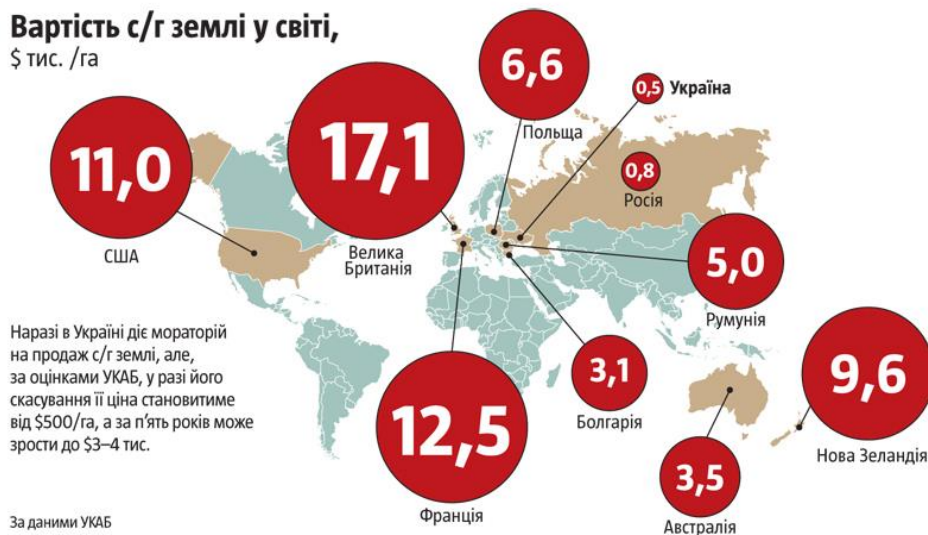

Рис. 1. Вартість сільськогосподарської землі у світі

Джерело: [16]

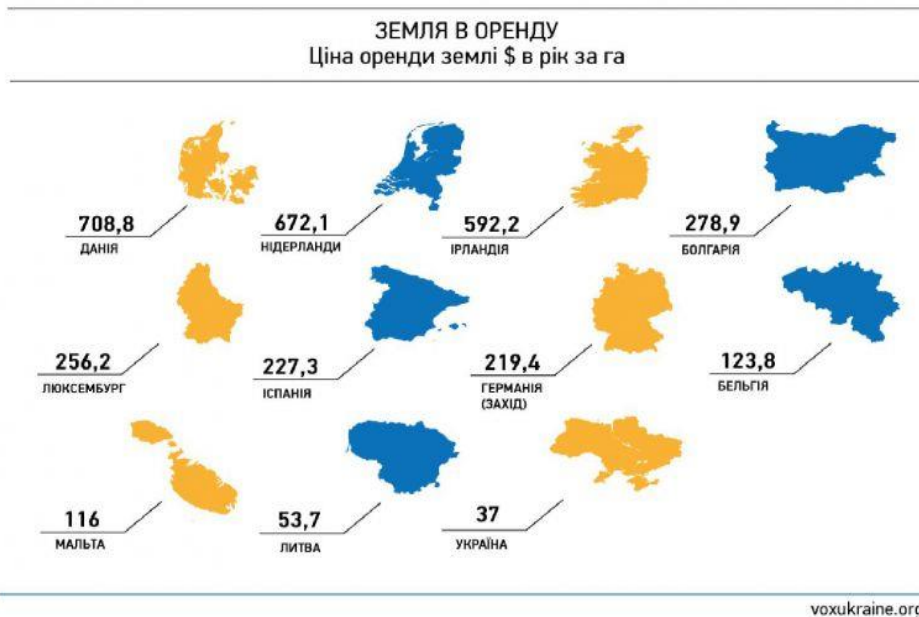

Рис. 2. Ціна оренди землі у світі (рік/га)

орендна плата становить близько \$200 за гектар. В Україні орендна плата на землю у приватній власності коливалася навколо \$75 за гектар перед знеціненням гривні, а в 2015 році становила близько \$37 за гектар, що в 11 разів менше за потенційну вартість [14].

Теперішня вартість оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні нижча, ніж могла би бути, якби не мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, роздібнена власність землі та поганий доступ до капіталу. Вартість оренди сягала би \$500 за гектар, але зараз вона становить лише \$37 за гектар, що в 11 разів нижче потенційної вартості (рис. 2) [6].

Вітчизняна практика і міжнародний досвід мають велике значення для формування методики оцінки

земельних ресурсів у бухгалтерському обліку на сучасному етапі. Розглядаючи П(С)БО 7 «Основні засоби», де визначені види вартості основних засобів, що використовуються в бухгалтерському обліку, у частині земельних ресурсів можуть застосовуватись тільки два види вартості: первісна і відновлювальна, оскільки земля не є об'єктом, що амортизується. Однак даним стандартом не передбачена конкретизація складових визначення первісної вартості земельних ділянок, що придбані підприємством і повинні бути зараховані на його баланс. Розглядаючи міжнародну практику, то за даними МСБО 16 «Основні засоби» п.3.1., справедлива вартість землі ототожнюється з їх ринковою вартістю та визначається при проведенні оціночної експертизи, яку здебільшого проводять професійні оцінювачі [10, с. 107-109].

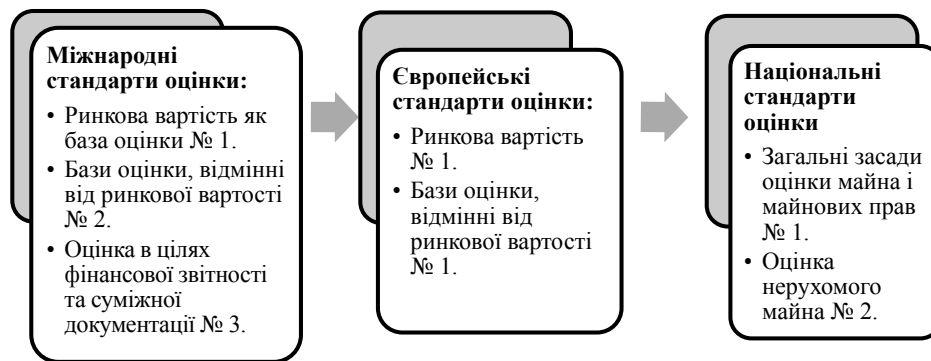

Рис. 3. Стандарти оцінки нерухомості

Джерело: розроблено автором на основі [11]

Досліджуючи міжнародний досвід оцінки земельних ресурсів важливо приділити увагу Європейським стандартам оцінки (European Valuation Standards), що розробляються Європейською групою оцінювачів основних фондів.

У своїй праці Остапчук Т.П. зазначила основні міжнародні, європейські та національні стандарти оцінки нерухомості, що мають за меті узагальнити та уніфікувати даний процес (рис. 3).

Загалом процес оцінки майна, зокрема і земельних ділянок, на міжнародному рівні врегульований досить високо. Міжнародні стандарти оцінки майна полегшують проведення міжнародних операцій з оцінки об'єктів власності, тим самим сприяючи прозорості фінансової звітності, що відображає вартість майна суб'єктів господарювання. Щодо Європейських стандартів оцінки, то за своєю сутністю і призначенням вони дуже схожі на Міжнародні стандарти оцінки, оскільки обидва мають єдині концептуальні засади, загальноприйнятну методологію оцінки майна та взаємоузгоджений понятійний апарат. Аналіз Національних стандартів оцінки України доводить твердження, що нормативно-правова база щодо оцінки об'єктів нерухомості в нашій державі знаходиться на досить високому рівні. Стандарти більш детально розглядають процес оцінки порівняно із загальним законодавством, що дає змогу оцінювачам більш якісно і точно визначати вартість нерухомості, в тому числі і земельних ресурсів [11, с. 81].

Висновки. Узагальнення оцінки земель сільськогосподарського призначення у міжнародній обліковій системі дало можливість виявити, що у своїй основі процес оцінки у досліджуваних країнах проводиться майже однаково і розпочинається з агрокліматичної оцінки, тобто вивчення якості та типу ґрунтів, врожайності, відповідно до яких і визначається вартість землі, тобто проводиться вже її економічна оцінка.

З огляду на інтеграційні та трансформаційні процеси, що мають місце в господарській діяльності вітчизняних агроформувань, та розширення ринків збуту їхньої продукції на європейських країнах сфера застосування МСФЗ набуває все більшої актуальності, в тому числі на часі актуальним є дослідження облікового забезпечення відображення сільськогосподарських земель та прав користування. Земельні ресурси були, залишаються і будуть об'єктом підвищеної уваги та економічних інтересів іноземних інвесторів, власників, землекористувачів, а також всього українського народу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варламов А.А. Земельный кадастр: Управление земельными ресурсами: Т. 2. М.: КолосС, 2004. – 528 с.
2. Госзем готовит почву / Газета «Коммерсантъ Украина», № 20 от 07.02.2014, стр. 7 (назва з екрану) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/doc/2401217>
3. Гривнак К. Застосування нормативно-грошової оцінки землі як бази оподаткування / К. Гривнак // Вісник Міністерства і зборів України. – 2012. – № 30 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.visnuk.com.ua/ua/magazine/id/71>
4. Дерій В.А. Бухгалтерський облік землі в Україні та за кордоном / В.А. Дерій // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2000. – № 5. – С. 14–15.
5. Дивич А.В. Формування ринкової вартості земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств [Текст] / А.В. Дивич // Технологічний аудит і резерви виробництва – 2012. – № 11(3). – С. 17–22.
6. Економічна віддача землі сільськогосподарського призначення в Україні та її розподіл [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cost.ua/news/385-Economic-return-to-farmland#sthash.yWgi8C8D.dpuf>
7. Кадастровая оценка земли и связанной с ней недвижимости в Испании. Владимир, 1998: Ин-т оценки Земли, 1998. – 111 с.
8. Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP / В.В. Качалин. – М.: Дело, 1998. – 124 с.
9. Носов С. Оценка земельных участков земельных ресурсов для рентного регулирования землепользования. М.: ИД «Русская оценка», 2004 – 302 с.
10. Обліково-аудиторське забезпечення розвитку земельних відносин: Колективна монографія / [В.М. Жук, Ю.С. Бездушна, Б.В. Мельничук, Н.Л. Жук, С.М. Остапчук]. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 238 с.
11. Остапчук Т.П. Облікова оцінка земельних ресурсів: міжнародний досвід та вітчизняна практика / Т.П. Остапчук // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 2. – С. 79–85.
12. Петров А., Гетман А. Оценка земли и налогообложение в Швеции // АПК: экономика, управление. – 1990. – № 12, С. 117.
13. Реформування підходу до оцінки земель сільськогосподарського призначення для цілей оподаткування на підставі міжнародного досвіду. – Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. – 32 с.
14. Скільки може коштувати 1 га сільгоспземлі в Україні? [Електронний ресурс] – Режим доступу : [<https://www.biznews.com.ua/skilki-mozhe-koshtuvati-ga-silgospzemli-v-ukrayini/>]
15. Теоретичні основи державного земельного кадастру: Навч. посібник / М.Г. Ступень, Р.І. Гулько, О.Я. Микула та ін.; За заг. ред. М.Г. Ступеня. – 2-ге видання, стереотипне. – Львів: «Новий Світ-2000», 2006. – 336 с.
16. Український клуб аграрного бізнесу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ucab.ua>.
17. Учет и оценка земельных ресурсов в Европейских странах – членах СЭВ / П.Ф. Лойко, Т.А. Кулакова, Г.В. Левушкина и др. М., 1988. – 214 с.
18. Ярмолюк О.Ф., Суліменко Л.А. Земельні ресурси в системі рахунків бухгалтерського обліку. – Вісник ЖНАЕУ – 2010. – № 2. – С. 297–304.